

Юлия КРЪСТЕВА

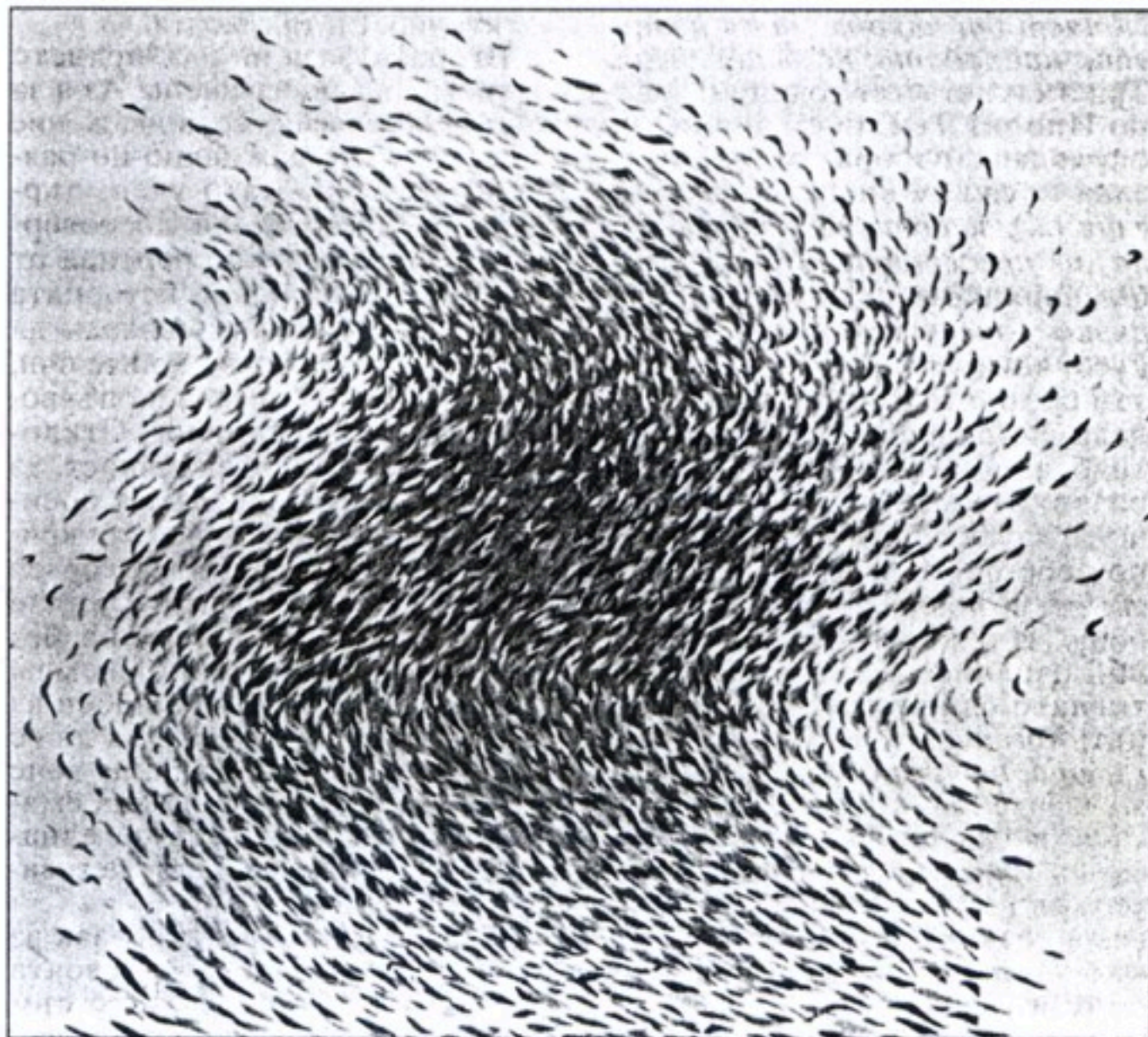
Българийо, страданияе мое...

На Лидия Юлдри-Начева

1. ВСЪЩНОСТ КОЙ ЕЗИК?

Не съм забравила родния си език. Той ме спохожда (вярно, все по-трудно) в сънищата или когато чуя майка да ми говори, и изведнъж, след денонощие, потопена в тези вече далеч от мене води, с изненада забелязвам, че плувам в тях всъщност не толкова зле и даже доста прилично; и още когато, по необходимост, заговоря на чужд език, руски или английски например, а се окаже, че думи или граматика ми убягват, вкопчавам се в почудо явили се спасителен пояс на родния език, в крайна сметка къде по-жив, отколкото съм предполагала. Тоест не френският ми се притичва на помощ в случай на нужда с чуждия и необичаен за мен код (както и когато от умора се обърквам с цифри и пресмятане), а именно българският, сякаш да ми напомни, че не съм изгубила началото, това, с което съм започнала.

И въпреки това имам чувството, че за мене българският е вече един мъртъв език. Което означава, че една част от мене постепенно се е оттеглила, то започна от времето, когато учех френски при доминиканските монахини, продължи после в Алианса, в Университета, а накрая изгнаничеството довърши това вече излиняло тяло и го замести лека-полека с нещо друго – в началото крехък и изкуствен, после все по-необходим, а сега вече единствен истински жив за мен език – френският. Идва ми да повярвам на християнския мит за Възкресението всеки път, когато се окажа в това двуезично състояние на духа и тялото! Явно не съм прежалила загубата на езика на детството си, в смисъл, че да прежалиш окончателно, би означавало едно невъзвратно откъсване, някакъв белег от заздравяла вече рана или още – пълна забрава. Но върху тази вкопана в земята крипта, над това водохранилище със застояла вода,

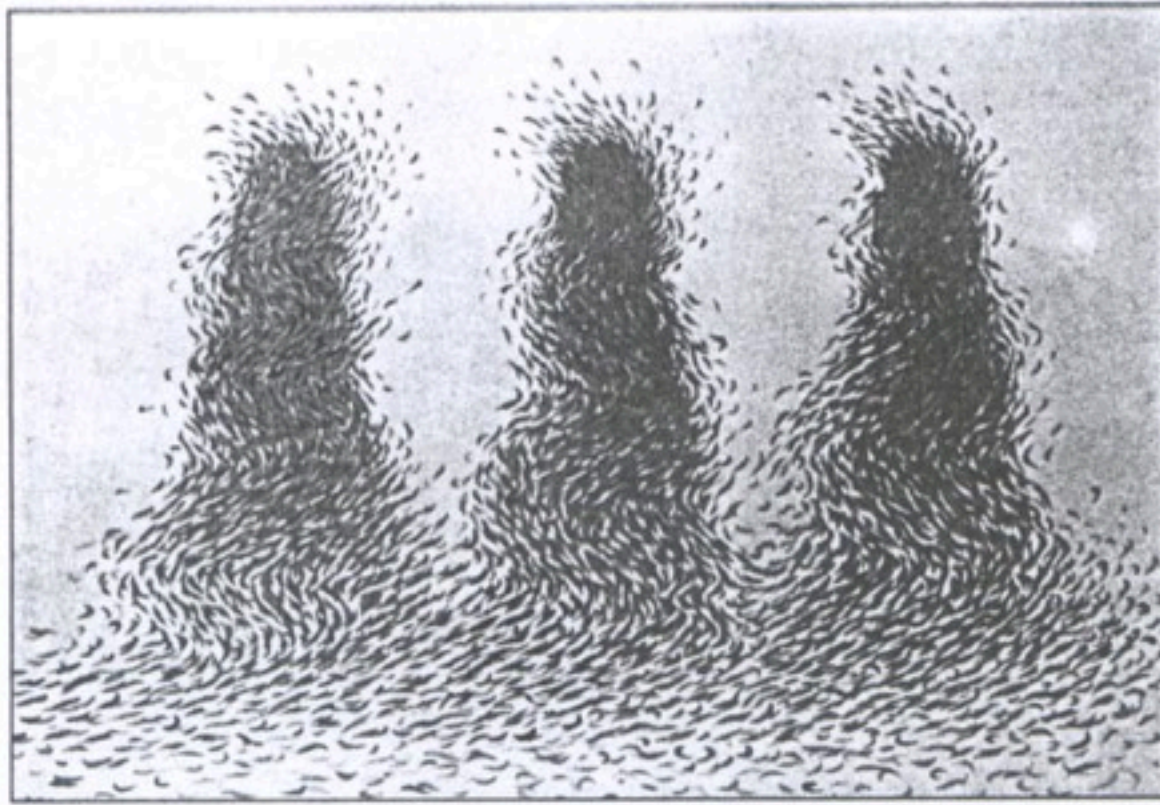
Група „Ръб“,
Ивайло Григоров,
Композиция, 1992

построих с времето нова обител, и аз съм в нея, и тя е в мен, и там занаят се изявява истинският живот на духа и плътта...

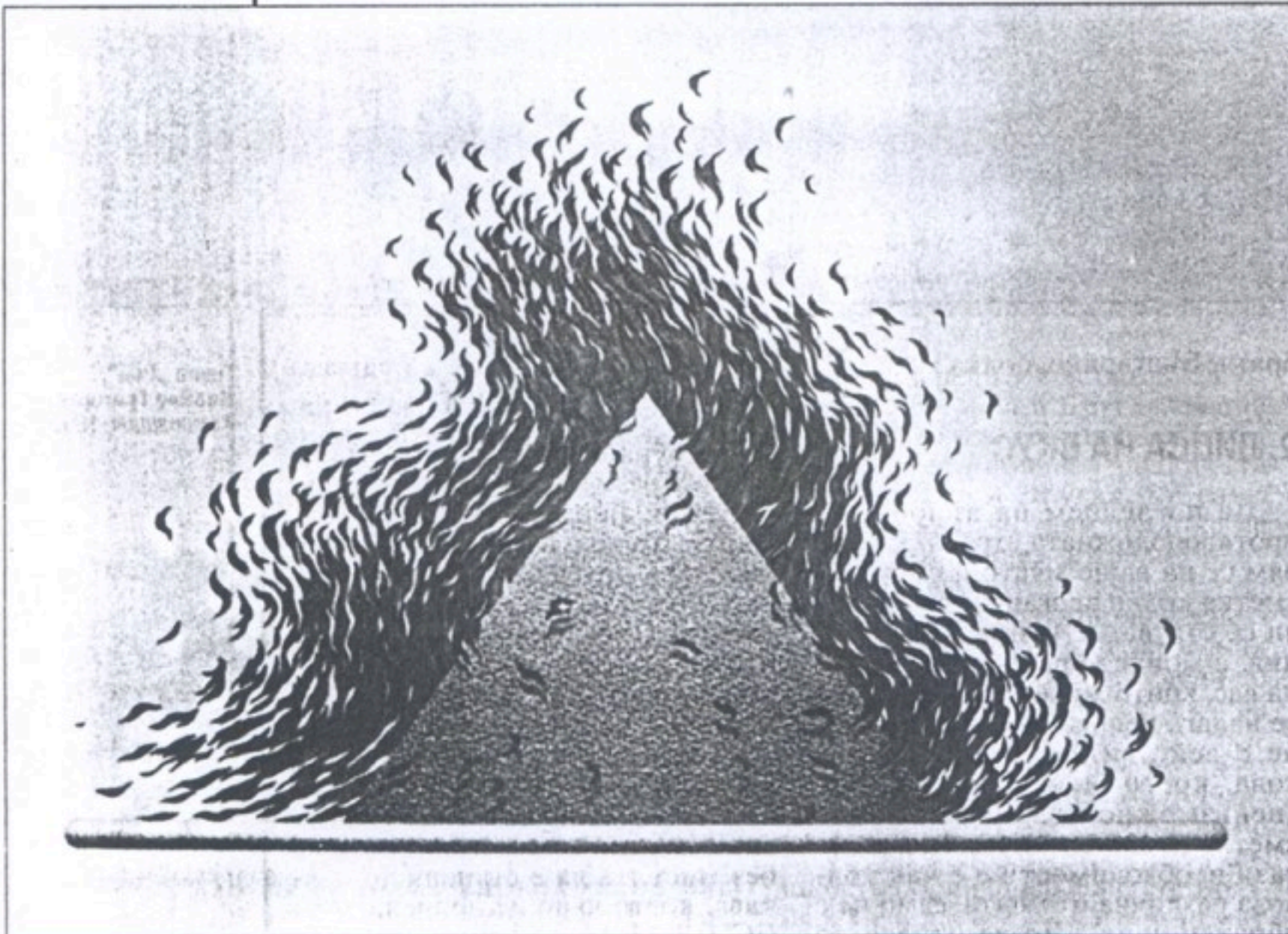
Изпитвам неназовимото удивление от тази бисерна мъгла, която плисира солниците по Атлантическото крайбрежие и попива в китайската си коприна крясъците на чайките-присмехулници и ливната дрямка на зелените патици. *Мечтая за пролет, когато всички автомобили ще ухаят на парфюм и клетите коне ще хрупнат цветя* (Аполинер). От този прилив, от този поток, който ме отнася, за да се влея в Битието (но за това няма нито точно, нито лесно название, защото *наслада* звучи банално, а *екстаз* го балсамира), остава една душевна лекота, поднесена от френски думи. Неиде из покрайнините на моите усещания, нещо, някой вътре в

мен с трепет търси френската дума; в същото време на противоположния бряг, съзнателно складирани в паметта прочетени страници и чути разговори се превъплъщават на френски и дават образ на тази лекота. Алхимичен процес, впуснеш ли се да назоваваш заобикалящия те свят! И там аз съм сама с френския. Давайки име на Битието, аз ставам Битие, аз съм в него на френски език и Му говоря на френски.

Но когато се намери някой житейски инцидент, тоест всякога, когато Битието се яви в историческа или анекдотична форма – например включвайки бисерната мъгла и писъка на чайките, или пък в някой сън, или страст, или убийство – една вълна, не от думи, а с присъщата само на нея мелодия, ми налага несръчен синтаксис и особено тези главоза-

Група „Ръб“,
Ивайло Григоров,
Композиции, 1992

майващи метафори, които нямат нищо общо с елегантната учтивост и логическата яснота на френския, и вмъкват византийска тревога в душевната ми лекота и спокойствие. В тези моменти аз изневерявам на френския благонравен вкус. Френският вкус е акт на учтивост между хора, които си служат с една и съща риторика – обща хазна от фрази и метафори, от прочетено и изприказвано в рамките на едно устойчиво общество. Макар и да „възкръсвам“ на френски от петдесет години насам, придобитите навици на френския добър вкус не устояват винаги, когато зазвучи една отдавнашна мелодия, притаена в съвсем не дотам охладнялата ми памет. На повърхността на тези скачени съдове изплува една странна реч, сама на себе си чужда, нито тукашна, нито тамошна:

една чудовищна интимност с другия в мен. По подобие на онези исполини от последните страници на „В търсене на изгубеното време“ от Марсел Пруст, извисени като пространствено въплъщение на изминалите години и тяхната волева или неволева памет, аз също съм своего рода кръстопътно чудовище, някакъв хибрид.

На пресечната точка на два езика и на поне две епохи аз градя реч, която търси яснотата, но я пресича с патетични намеци; така че под френските думи, изгладени като купел за светена вода, проблясва потъмнялото злато на православните икони. Исполин или джудже, това чудовище, появило се на повърхността на скачените съдове, изпитва доволство да е вечно недоволено от себе си и същевременно предизвиква раздражение у околните и тук, и там, от-

където идвам, където останах.

Когато това тревожно притеснение – един вид вакуум, или дишателно раздиране, или ефект на възбудителен наркотик – се уталожи и поиска да обясня какво е то по естество, бих казала следното. Тези обитатели на междуграничната зона или граждани между две граници и неподлежащи на класификация, тези космополити, между които аз самата се числя, представляват, от една страна, пулса на съвременния свят, прежалил загубата на прословутите си морални стойности, благодарение на емигрантския си примес и прилив или въпреки него. От друга страна, те са въплъщение и логична последица на нови и определено положителни стойности, които се оформят в противовес на националния комфортизъм и на националистическия nihilизъм. По-точно в перспективата на най-актуалните събития, така както ни ги поднася пресата, се очертават два пътя за превъзможване на конфликтите в Сараево и Кримския полуостров; или да се оплодотворят чрез външен принос националните езици и култури (ще се спра по-нататък на този въпрос); или да се създадат благоприятни условия за развитието на този вид все още редки, но все по-често срещани личности, за да се закрилят тези хибридни чудовища, които сме ние, писателите емигранти, поели всекиму известния риск да седят между два стола. И за какво, питам, този риск? Да кажем, за да спомогне за появата и развитието на нови същества от плът и от език; но без корени в който и да било език, нито претендиращи да са от тази или онази кръв, да ги наречем дипломати на речника, търговски договорници в областта на гените. Скитници Евреи на Битието, които се опълчват срещу верноподаните, тоест милитаризирани граждани от всякакъв вид – и всичко това в полза на едно ново номадско племе, което не иска повече да си седи мирно на стола.

А страданието в тази красива програма?, ще попитате. Чувам въпроса, а отговорът ми е само наполовина готов. Има неща като майцеубийство в откъсването от родния език, но макар и да страда от загубата на този тракийски кошер, на медено-сладките си сънища, то не е било, разбира се, без известна наслада от някакъв вид отмъщение, но главно защото изпитва гордостта да осъществя изработения от пчелите родителски идеал: да излетиш по-горе от тях, по-високо, по-бързо, по-мощно. Не току-тъй сме наследници на Гърция. Нашите деца ще разполагат с руския, английския, френския; светът е техен. Съдба

страдалческа, изгнанието е единственият път, който се отваря пред нас от времето на Рабле и до рухването на Берлинската стена, ако наистина търсим Дивната бутилка, за която мечтаеше ренесансовият гений. Тя се намира в самото търсене, което знае, че търси; или в самото изгнание, отърсило се от изгнаническото си нахалство. В тази нескончаема скръб, там където дух и плът възкръсват всеки път в трепета на един присаден френски, аз прислушвам все още топлите тленни останки на майчината памет – подчертавам: памет нито неволева, нито несъзнателна, а именно майчина, доколкото се е изградила на синура между словесната мелодия и неназовилите импулси; в това съседство между смисъл и биология, което моето въображение има шанса да пресъздаде на френски – там именно мъката се съживява и ми напомня за себе си. Българийо, мое страдание!

Не става дума за мене. Говоря ви за майчината памет, дълбоко залегнала в мен, топъл и все бърещ труп, тяло в моето тяло, което вибрира в унисон с инфразвучите и новините, в унисон с потушените любови и открити конфликти, с църковните химни и продажните реклами, с нежността детинска и с отвратителната мафийна бруталност, с търговиите политически, икономически, идеологически, с обърканите хора и амбициозните диваци, с използвачите и мързеливците, с разбързалите се спекуланти, с егоистите без свян и без цел.

О, вие, подхвърлени деца на историята, които се опитвате да я настигнете, но не знаете как да го сторите; невидими, нечакани и нежелани Българи, бяло петно на картата, навъсен Балкан, пронизан от безразличния поглед на този Запад, към който аз самата вече принадлежа... Вашите ласкателства са всъщност упреци, вашите благодарности приличат на претенции, вашите надежди започват разочаровани и заспиват, преди да се изкажат с думи, вашите песни плачат, смеховете ви предричат нещастия; вие сте все недоволни, вие не се впускате в нищо и макар от зори да сте на крак, пристигате прекалено късно в този остарял свят, който обаче непрекъснато се подмладява и не обича закъснелите. Вие мислите, че светът кой знае защо ви е длъжен, искате всичко да ви падне наготово, а вие да си дремете или да мързелувате, или да се размотавате, или да клинчите, и само от време на време да работите, а като заработите, чак да се утрепете от работа – и защо? Защо да се убиваме, Боже, защо работата да бъде убийство, о, Българи, мои себеподобни, мои

братя. Българийо, болка моя.

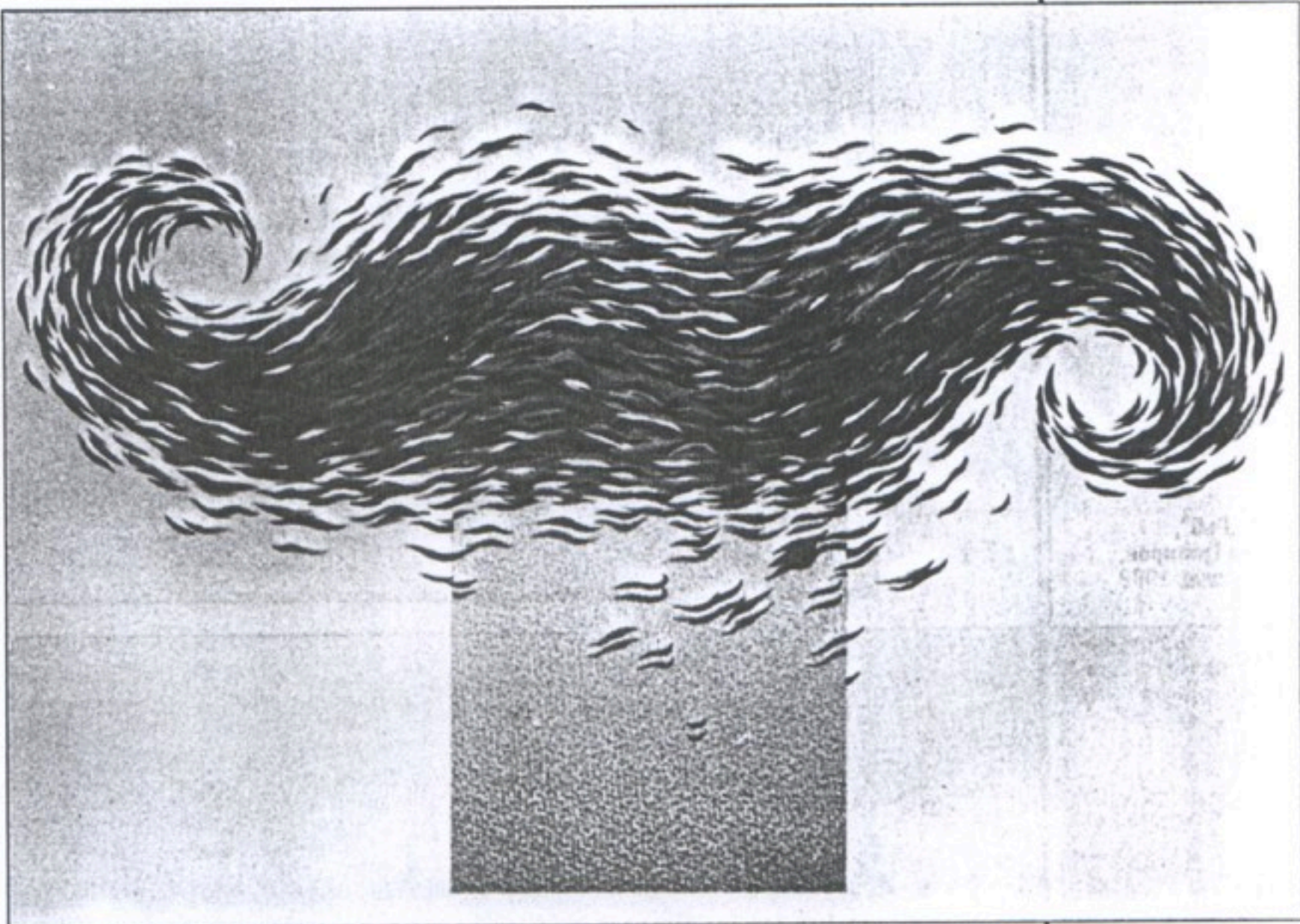
2. ЛИПСА НА ВКУС

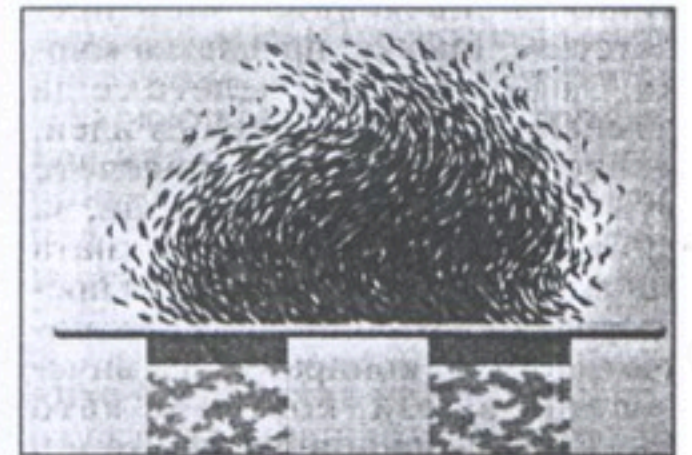
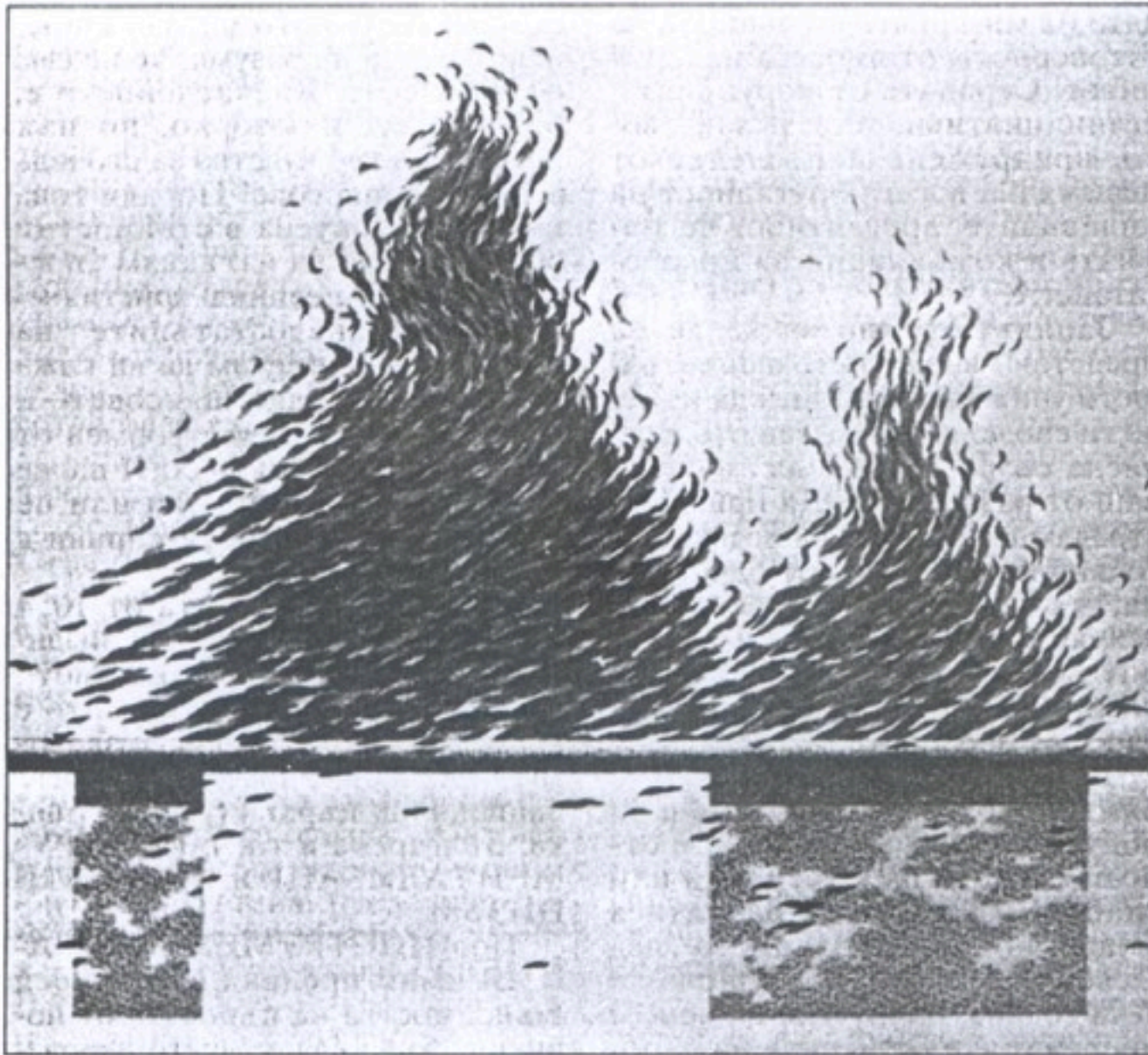
Да погледнем на въпроса от противоположната страна. Поставям се на ваше място и си давам сметка колко арогантна трябва да ви се струвам с тази моя претенция, с моите упреци. Вярно е, че на вас, които живеете в България, се налага непрекъснато сблъскване с действителността, тоест с това, което може да се нарече „невъзможното“. Но в крайна сметка може би ще се окаже, че тази необходимост не е чак толкова различна от моята, само че с обратен знак. Що се отнася до родния или изходния език (а то значи, че се тръгва от манталитета, който той трябва да изрази, и от човека, говорещ този език), налага се да се въведат в него нови думи, идващи от другаде, от друг език, което неминуемо предполага, че ще се присадят чрез тях чужд манталитет и съвсем друг житейски опит. Общо взето, ще се вмъкнат в родния език мисли и изразената чрез тях житейска практика, до които той, българският, не е имал достъп досега поради почти половин век желязна завеса. Да добавим повече от век едва кретаща демокрация; векове национално чувство, изработено изключително като пасивна реакция, а не като градивна динамика спрямо турците и исляма; и религия, останала вярна на средновековната си особеност. Не бих желала да съм на ваше място и приемам критиката на тези, които

биха ме обвинили, че аз самата именно от тези трудности съм избягала.

Започна се с преводи на Шекспир и Достоевски, а се стигна до Фокнър, Бекет, Натали Сарот, Барт, Фуко, Кръстева (много малко) и други, да не ги изброявам. Оказа се, че липсват необходимите думи, за да се предаде на български това ново за българския съдържание. Въпросът бе решен чрез преливане в този беден език, присъщ на чувствителни селяни и наивни мислители, на цял поток от заемки без сладост и без корен. Синтаксисът стана тромав, без мисълта да е станала по-гъвкава, което явно не попречи това ЕСПЕРАНТО за университетски професори полиглоти да се пренесе така, както си е, в колоните на „либерални“, „елитни“ и „отворени“ вестници на новото „отворено“ и „свободно“ общество. И можеше ли другояче да бъде, щом се смята, че достъпът до всички желани и доставящи удовлетворение блага, включително и езикови, трябва да е „свободен“, „отворен“ и гратис. И ето как се оформи този стил, да го наречем шахматен, така ценен от 1989 година насам. От една страна – ругателства от хулигани, които разобличават като хулигани други хулигани, които не им отстъпват с нищо; но за съжаление без пикантните страни на сюрреалистическия бунт. От друга страна, нахлуха в българския чуждици, едва променени с нашенско окончание, предназначени да смят парвенютата, когато ги прочетат на кирилица, но които предизвикват умиление у

Група „Ръб“,
Ивайло Григоров,
Композиция, 1992

Група „Ръб“,
Ивайло Григоров,
Композиция, 1992

хора като мене, напуснали родината, и главоболие у среднообразовани българи. Общо взето, или израз на долни инстинкти (защо не, но къде сте, Сад и Рабле, и вашият стил?), или репертоар на „Учени жени“ (опази боже, Молиер, да не станем женомразици и мизантропи). От която и страна да се погледне, все прояви на липса на вкус. Там е бедата! Маловажно ли ви се струва? Да не бързаме с окончателен отговор.

Французите от XVIII век много са разисквали за вкуса. Под този термин те разбират *душевните удоволствия*, които ние мислим и главно чувстваме. Голямата френска Енциклопедия помещава за вкуса статии от Волтер и Монтескьо, които размишляват за универсалните правила, образувачи вкуса (въз основа на универсалността на човешката природа и общата история), но също и за **законните индивидуални прояви и отклонения**. Това разискване бе неминуемо, ако се има предвид, че вкусът е риторика на разпознаване; нужно е аз да намеря себе си (да се разпозная), ти да намериш себе си, ние да намерим себе си. Къде? В какво? – Или в някакъв авторитет (Църква, Монархия или и двете заедно); или в някакъв елит, който олицетворява и приземява този авторитет (царедворците от Версай); или пък в някаква индивидуална ценност, която, наследница на християнството, се изразява във висшата духовност или в крайните страсти. Вкусът е риториката на това разпознаване, чрез която

Аз-ът, съсредоточен около авторитета, открива в Другия същия език, който той говори на себе си. Вкусът установява разликата между Мене и Другия, но само при условие, че тази разлика се хармонизира чрез посредничеството на Авторитета, Общността, Индивида, споделящи впоследствие същия език. Тази хармония между различни хора, доведени до една универсалност, се вкува като сладост. Това е вкусът. Вкусът е учтивост, защото е предназначен за другите, но които смятам за „мои хора“: те споделят с мен същия авторитет, същата общностна принадлежност. Ла Брюйер, Севинье и Сен Симон нямат нужда да определят вкуса: в едно устойчиво общество той произтича от себе си. Напротив, Енциклопедистите, които разчупват рамките на Стария монархичен режим, се намират пред необходимостта да осмислят наново дали е възможно да се създаде нов вкус, който да не презира нито свободата, нито даже безредието на страстите, в името на които се води тяхното движение. Тези революционери са измежду най-изтънчените хора, които Западът е познал. По-близо до нас, Марсел Пруст, в епизод от „В търсене на изгубеното време“, сепнат, след като се спъва и губи равновесие в двора на Мадам дьо Германт, се замисля над липсата на вкус и безвкусиците на буржоазията от XX век, за да ги осмее в името на единствения авторитет, признат от него – литературата.

Но ние днес не можем да си позволим подобен лукс, когато

ройни.

Нарочно се спирам така подробно на този привидно не толкова важен въпрос. Бих могла да се завайкам заради безбожните цени на черния и на обикновения пазар, заради мизерните приходи на пенсионерите и нищетата на безработните, заради боклукчийските кофи и завъдилите се в тях мухи в разкошно чистата някога София, заради това, че бившите комунисти се пишат днес демократи и либерали, така че в крайна сметка не се знае кой какъв е, обществените явления губят ясните си контури и се оказва невъзможно да се вземе някакво решение. Но аз предпочитам да развия размисъл за вкуса, тоест за нещо маловажно на вид, но нали от сбора на дребните на вид неща се получава голямата величина?

Не съм сигурна, даже съвсем не съм сигурна, че на ваше място бих могла да намеря авторитет – общност или личност – и впоследствие да претендирам за вкус, към който да принадлежа и които ще ми позволят да се отдам на хармонична практика в областта на добрия вкус. Но сигурно щях поне да се опитам да избегна употребата на думи, все още недостоещи с приемащата ги и потвърждаваща санкция на една езикова общност или наложени от обаянието на една авторитетна личност, у която разпознавам учтивата проява на добрия вкус. Без тази учтивост думите са само чужди неологизми, забити в мъртъв пясък, снобски безсмисли и, звучни глупости. Ако им липсва учтивост, те обиждат и тази лип-

са на вкус изразява варварското състояние на едно общество. „Другостта на фалическият ДИСКУРС“, или „Той се грижи за своя ИМИДЖ“, или „Освен това, знаейки твърде добре историята на революциите, тъжната истина, че те изяждат своите деца, демократичните избори би трябвало да бъдат известна ПРЕВЕНЦИЯ, средство за спиране на революцията с нашето участие в тях – прекъсване на ужасяващата връзка с историческия революционен опит“, са думи и изрази, които ме шокират. Не мога да ви предложа заместители, макар че за „дискурс“ има „реч“; за „имидж“ – образ, представа, картина; за „превенция“ – възпрепятствие, пречка, предпазна мярка. За Бога, не! Осмелете се да помислите думи, но не без идеи, които засега липсват; насечете чуждестранните дълги фрази, за чийто синтаксис нямате нужната мисъл; сменете музиката: не предвквайте стария простицък ритъм, но и не копирайте изтънчеността на тези, които, не като вас, са отраснали в будоарите и в амтосферата на барока, до които вие никога не сте имали достъп; не се залепяйте за другия – другият е също така непоносим, както сте и вие, и също така променяем, както можете да бъдете и вие. Направете още едно усилие, за да добиете доверие в себе си; няма кълн, който да хване в един депримиран организъм.

По принцип не съм от тези, които се борят срещу неологизмите. Но при условие, че те идват вследствие на един стремеж да се мисли поновому и ако общности от мъже и жени са ги отглеждали до съзряване, с грижа за оригиналност, но от дъното на езиковата памет и чрез противопоставяне на мирогледи. Не виждам тези общности, не виждам тези оригиналности, не виждам тази езикова памет, не виждам тези идейни спорове. Това е моето страдание. Въпрос може би на слепота, отдалечаването ми ме лишава от информация. Ако е така, ще ви моля за извинение. Но ако моите критични предположения са обосновани, то констатираната липса на вкус означава, че българският народ, както и толкова други, чисто и просто е капитулирал безусловно пред новия световен ред, който иска да оформи света като един-единствен мислещ мозък, тоест един-единствен гигантски компютър.

3. МЕТАМОРФОЗИТЕ

НА НИХИЛИЗМА

Вие страдате от хаоса, от вандалщината, от насието. Стра-

дате от мизерията, от липсата на отговорност, от липсата на авторитет. Страдате от корупцията, безинициативността, нехайството, придружени напоследък от невиджана досега бруталност на индивидите, арогантност на мафията и комбинации на новобогаташите.

Западът трудно може да си представи вашето страдание, вашето унижение. Не смея да кажа, че ги споделям с вас, защото, съгласна съм – лесно е да съчувстваш от разстояние. Да приемем, страдам от това, че в следващите години ни чака свръхтрудна задача, чието решение се пада на всички нас, и тук, и там, да се запитаме: „Защо? Защо е всичко това?“, преди да намерим начин да излезем от него.

Ненужно е да ви казвам, че нямам отговор. Ненужно е и да повтарям това, което знаете относно вината на комунизма или слабостите на демокрацията в младата българска държава след Освобождението от турците в 1878 година, принудена да понесе последиците от играта на европейската дипломация, както и двете световни войни. Ще се спра по-скоро, както го изисква това интимно размишление върху езика, на свързания с него въпрос за манталитета. И констатирам наред с много други, че моралната криза в страните от бившия комунистически блок се проявява в по-безутешен вид, с по-малко перспективи в близко бъдеще и може би като по-варварска в страните с православна религия. Сръбският неофашизъм е само връхната точка на тази катастрофа. И си задавам някои въпроси.

Не мисля, че съществува обща „народопсихология“; защото вярвам в своеобразието на индивидите. Не придавам на религията значение на единствен определящ фактор в оформянето на човешкото поведение. Но все пак, измежду разните действащи сили, религиозният мироглед на индивида – оформен от историята и оформящ я от своя страна – оставя неосъзнати от него следи. Той моделира по-голямата част от психиката; а пресрещането на различните психики поражда (между тези европейски народи, чието обединение желаем) отношения, в най-лошия случай изявяващи се под формата на религиозна война, а в най-добрия – като мудност и непреодолими несъответствия.

Имах шанса, благодарение на баща ми, да позная и изпитам съпротивителната сила, притаена в православната вяра. Допадат ми нейната чувственост, тайнственост и обредът на литургията ни, която ни потапя в болките и радостите на един друг свят. И ни

оставя дълбокото впечатление, непочиващо на разума, че не сме от този свят. Впечатлението е, разбира се, илюзорно, но пък какво приятно чувство за свобода и бъдещи шансове! Поради това няма да се впусна в стойностни оценки, няма да изтъквам „предимствата“ на единия християнски клон и „недостатъците“ на другия. Ще се опитам да ви кажа как ми изглеждат шансовете и неизгодите за човек, оформен от православната религия. И ще се спра на въпроса има ли или не той възможност да се справи с моралната си криза.

Още преди схизмата от 1054 година православният или византийски клон на християнството развива две тенденции, които с времето все повече ще се засилват, присъщи и двете на разните национални църкви (руска, гръцка, българска и т.н.); ИНСТРУМЕНТАЛИЗАЦИЯ и МИСТИЦИЗЪМ.

Под ИНСТРУМЕНТАЛИЗАЦИЯ имам предвид най-напред зависимостта на църквата от политическата власт, често изродена в обезличаване, даже в покорност. Това е последиствие на византийския закон, че територията на Патриарха се определя с акт на светско право, зависещо от политическата конюнктура (противно на Римската църква, позоваваща се на божие право); последиствие и на това, че Императорът може да се намесва в църковните работи, че той избира Патриарха, в замяна на което Църквата спомага за стабилността на обществения ред и отстоява традиционността на религията. *За християнина няма Църква без Император* – фразата на патриарх Антоний (1391-1397) отеква страшно на фона на раболепието и даже политическото закрепостяване на православната църква през XX век. Тази уредба достига кулминационната си точка в отъждествяването на църква и нация, което е благоприятно за развитието на младите средновековни славянски държави (имам предвид Борис, Симеон, създаването на кирилицата), но довежда до една странна осмоза на религиозна вяра и национализъм. Редуцираният характер и барутен потенциал на този коктейл можеше да се подцени, докато Църквата се изявяваше с „освободителна“ роля по време на турското иго, до края на XIX век. Но опасността от възможни интегриски уклони се разкри в днешната югославска драма.

Включвам в ИНСТРУМЕНТАЛИЗАЦИЯ също и някои аспекти на източноправославната Троица. И в нея Бог е троен, но по начин, различен от католическия: за православния верующ

Светия Дух идва от Отца ЧРЕЗ Сина – *per filium*; за католиците Светия Дух идва от Отца И Сина – *filioque*. Там, където католическото „И“ обявява за равни Отец и Син и предвестява автономия и независимост на личността (на Сина, но точно толкова и на Верующия, отваряйки по този начин пътя на западния индивидуализъм и персонализъм), православното „ЧРЕЗ“ подсказва и подготвя блаженото, но неминуемо зловредно отрицание на тази личност.

Всемогъщият авторитет на Отца е неотчуждаем: архи-анархос, Бог е божество-извор, синът е негов слуга, сътрудник или посредник (– ЧРЕЗ –) който, от тази позиция на абсолютно зависим, ще се извиси до обожествяване. Едновременно подвластен и богоподобен. Синът (и Вярващият покрай него) се оказва впримчен в една фина логика на подчинение и екзалтация, предоставяща му радостите и терзанията на диалектичката връзка ГОСПОДАР-СЛУГА, и по-интимно – на мъжката хомосексуалност.

Освен това, като последица от екзалтираното и екзалтиращо го подчинение на Сина, вярата „слиза“ от висшия подлунен свят, където Платонизмът поставя Бог, за да стане човешка и социална програма. Руските теолози не пропуснаха да изтъкнат хуманистичните „предимства“ на православия: в лицето на тази Троица и Сина-сътрудник православият възхвалява един „Бог-Човечест-

во“ или „Бог-Вселена“ (Соловьев) и провъзгласява, че „Троицата е нашата социална програма“ (Фьодоров).

Да не прибързваме да се радваме на това очовечаване на божественото. Нали именно в подобно свеждане на висшата ценност (Бог) до човешките стойности се състои уловката на nihilизма, предвид това, че човешките стойности подлежат на поквара и преиначаване? Капанът на инструментализацията – използване на Бог като оръдие на човека – се състои в принизяването, в девалвацията и в крайна сметка в унищожаването на самия идеал, на самия Бог (Бог не е нито това, нито онова, нито потвърждение, нито отрицание, нито даже „Бог“, според Григорий Палама); обезценяване на самата духовна власт (когато тя не е институционална), но също и на ЕЙДОСА, на идеята, на мисловната представа. Православият се оказва отрицателна теология: отсъствието на Бог се отъждествява с непознаемостта на Бог; Бог не е мъртъв, но той се разпръсква в индивида, превърнал се по този начин в недостъпен микробог и микрокосмос.

Положителната страна на това попиране на божественото в човешкото е МИСТИЦИЗМЪТ. Сътрудник на Бог, който принизява Бога, човекът се обожествява и преминава изведнъж в непознаемото: православният верующ е ХОМО АБСКОНДИТУС, непреодолим, неподлежащ

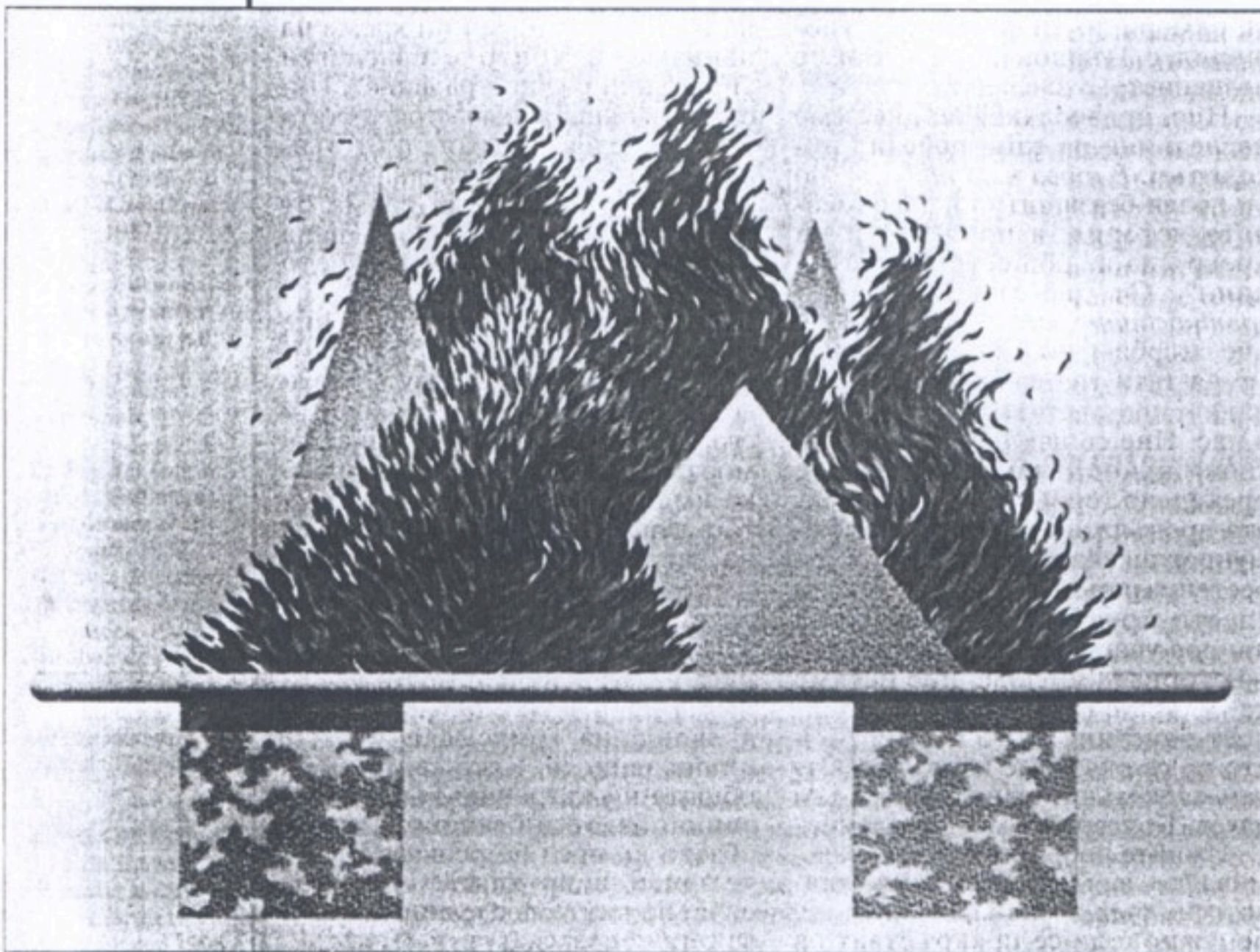
на концепция или осмисляне. Тази тайнственост е щедра на наслади: култ на *мълчание*: духовното съвършенство е няма (*хезикаст*); на благостта, смиренното и добротата (*катаниксис*), която не съди, а приема благосклонно; на обединението между сърце и съзнание в името на *любов към красотата* (*филокалия*). *Очевидното присъствие* на живия Бог, подобно на лъчезарен океан, е *сладост*, дарена от сърцето или сетивата, но не на разума. Изреченото от Исак Сирийски „**Всичко е Бог**“, се превръща в култ на „осезаемия Бог“, който култ отхвърля *словото* и се отдалечава от логиката на католическата и протестантска теология. АПОФАЗИСЪТ е връх на тази **негативна теология**, отричаща всякакво концептуално ограничение на Бог: нито стойност, нито понятие, нито представа, Бог е недостижим причастник и съчастник, безмерно тайнство, недостъпен за представите.

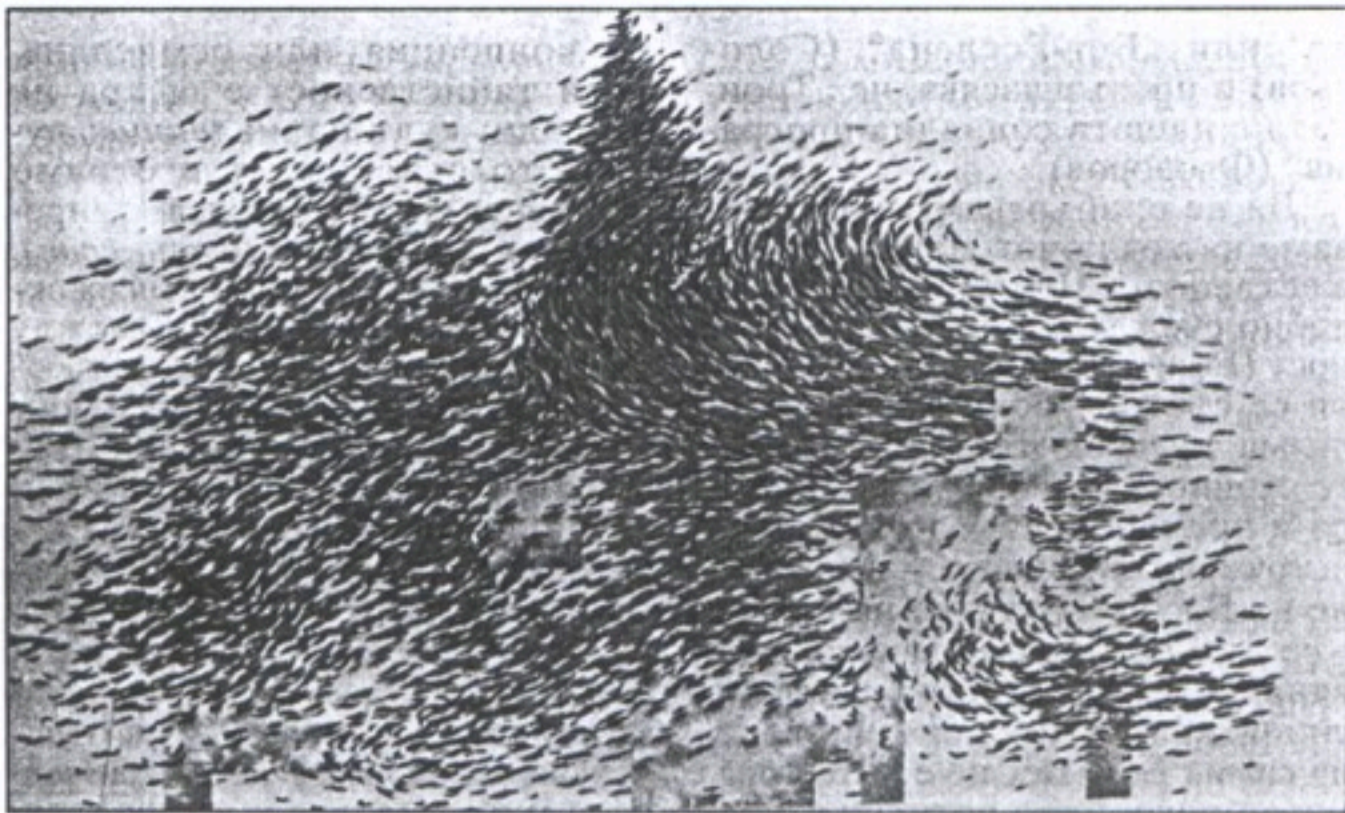
Позволявам си да видя зад явните предимства на тази религиозна практика **най-устойчивата форма на nihilизма**, с която някога се е сблъсквала европейската култура. АЗ СЪМ БОГ, който НЕ Е. Сливане на абсолютното и на нищото. Воля за тотална мощ и тотална нищета. Подобна фигура може да се изправи като въпрос пред западната ОНТО-ТЕОЛОГИЯ; може дори, при известни историко-философски обстоятелства, да ѝ опонира като здравословен противовес; и обяснимо е, че Хайдегер е попаднал под духовното очарование на атонските монаси. Но православият не изчерпва онтологията: то я заобикаля и сковава действията ѝ потенциал.

От една страна, вклетено между **инструментализация** и **мистицизъм**, православият доставя параноидното и мазохистко удовлетворение, което Достоевски разкрива у nihilистите и особено у Разколников. „Неподвижното движение на Любовта“ (както се изразява изповедникът Максим), присъщо на православната Троица, може да срещне Историята само ако мине към действие: тогава индивидуалният тероризъм разрушава съзерцанието, от което черпи наслада нашият „микробог“, а държавният тероризъм може да замести лисващите слово, възпитание, амбиция.

От друга страна, Троицната симбиоза прави невъзможна в православната теология фразата на Ницше „Бог е мъртъв“. Възможно ли е да е мъртъв, след като Аз съм Бог и той се е унищожил в мен? „Бог е мъртъв“ е несъмнено проект на луд, по всяка вероятност рискован проект, а

Група „Ръб“,
Ивайло Григоров,
Композиция, 1992

Група „Ръб“,
Ивайло Григоров,
Композиция, 1992

може би и невъзможен за изпълнение акт, но той увлича Запада, брутално от XIX век насам, а подмолно още от началото, от времето на Древна Гърция, на Библията, на Евангелията. Фразата на Ницше се отнася към Идеала, тя пита може ли Човек да си намери духовни ценности, но тя предполага католическото и протестантското минало на Европа. На базата на автономния индивид може да се пристъпи към **преобразяване на стойностите**, в перспективата на философията от Ницше до Хайдегер, които се вслушват в тази криза, но не и към тяхното унищожаване. „Бог е мъртъв“ призовава към преобразяване, не към анулиране на духовните ценности.

Протестантизмът бе отговор на тази криза в определен исторически момент – XVI век – но той се опря на западния рационализъм и откри в **Предопределението** извора на неспокойството, което тласна протестанта към аскетизъм, методичен труд, професионален успех и научно търсене. Това са все белези на избраничеството, от които се възползва устремното развитие на капитализма. Протестантската етика, даже в задънената улица на пуританството, доведе индивида до пълна независимост и тя често е резултат от отхвърляне на Троицната мистика. Протестантството усъвършенства стремежа към Идеала (или към Бога), а не към богоубийството. Светските заместители на протестанството – франкмасонство или езотеризъм – изискват запазване на стойностите и отхвърлят всякаква съмнителна игра с тях.

Ницшевият бунт тръгва към съвсем друг път: трябва, според него, да се пресуши изворът на Идеала и подхранващите го Воля, Желание, Мощ, за да се стигне до други очертания на битието и на човека. За Ницше – трябва ли да настоявам? – **СВРЪХЧОВЕКЪТ** е всъщност **пре-обръщане**

на човека, **пре-образуване** на старото, за да се навлезе в археологията на неговата дълбока същност; но той в никакъв случай не е „обществен злосторник“.

Нищо не дава шанс на православния индивид – едновременно инструментализиран и мистик – да се премери с тези две фигури на съвремието; с „преобразувания човек“ или с „обществения злосторник“. Липсват му аскетичната автономия, работливата трезвеност и читателската добродетел на протестанта, търсещ спасението на душата си в книгата (размишления над Библията) и в града (буржоазната предприемчивост). Липсва му философската дистанция на ницшевия луд, отхвърлил вече Бога, и който от поне три века усъвършенства представата си за **МИСЛЕЩИЯ АЗ**, за да може, така въоръжен, да намери друга форма на отношения с Първоизвора – Бог, с познанието, с насладата.

Ние, православните, днес сме **наследници на един победил нихилизъм**. В това има наслада, но ни прави беззащитни в съвременната история, а понякога и ни превръща в „обществени негодници“. От две хиляди години **стойностите закръняват** в нас и ние скърбим, но и се наслаждаваме на тази трансценденция, станала наша съставка, унищожена в нас. Ние се изключихме от историята, което само по себе си е прекалено геройство. Но историята продължава и днес – след комунистическата скоба, а тя в известен смисъл бе шанс, който ни спести труда да поставим под въпрос участието си в историята – историята ни зове, ние искаме да се включим в нея, но всъщност наистина ли го искаме? – и ето че се оказваме изиграни. Оттам идва мъката ми, и не виждам изход. Българийо, мое страдание.

Имайте добрината, не ме развивайте, не ми приписвайте каквото не съм казала. Да, късно е, ненужно е да се прекръствате в

католици, нито даже в протестанти. Но нека осъзнаем ужасния факт, че в света на развития капитализъм, към който искате да се приобщите, Бог е мъртъв. Да не се чувстваме обидени, но да не търсим да извличаме полза от това. Нито да се борим настървено за неговите непоносими за нас ценности, нито да ги опошляваме. **А да се постареем да вземем участие в тяхното преобразяване.**

Може да се започне със съвсем прости неща. Например с четене: да се разчетат основните текстове: старогръцките, Библията, Евангелията, философите, писателите. Да се коментира, да се дискутира, да се проникне смисъла им. Може също човек да склони поглед към себе си, да се погрижи да отстоява автономията си, желанията си, личното си достойнство, да предприеме психоанализа, психотерапия. Може да се отдаде на религиозни преживявания, да експериментира аскетизма на протестантите, душевната наслада на католиците и други религии, защо не? А и да се върне към православната вяра, да проникне и разтърси уловките ѝ, да конкретизира и направи по-ефикасни изискванията за общуване с ближния, за уважение към другите. Да преоткрие смисъла на ценностите, да го изкаже с думи, да ги трансформира, да ги остави отворени, да не престава да ги обновява... Дълъг ще е пътят, Българийо, мое страдание.

Някой ми припомни един прочут текст от Томас Ман, дневник на изгнаника, писан по време на нацизма, и който е озаглавен „Германийо, мое страдание“. Писателят съпреживява трагичната участ на своята страна и от външна, и от вътрешна гледна точка, и макар и да осъжда срама от хитлеризма, напълно осъзнава подмолното съучастие, което мнозинството германци хранят към онзи, когото без колебание наричат своя „брат Хитлер“. Няма нищо общо между неистовото варварство на Третия райх и сгромолясането на политиката и морала в бившата комунистическа империя, сгромолясване, което в действителност не е чуждо и на западните демокрации, разтърсени от разкриването на „аферите“, макар размахът на кризата в Източна Европа далеч да ни надминава. Следователно не съществува и пряка връзка между дневника на Томас Ман и моите лични записки. Като се изключи общата ни вътрешно-външна позиция, както и безпокойството, обзело ни пред безредицата, чиито злини ни връхлитат с яростна сила, но чиито последици остават за сега непредсказуеми. ■